

هفده نکته درباره جلد هفده

حرف‌هایی درباره هفدهمین جلد فرهنگنامه کودکان و نوجوانان

● سیدعلی کاشفی خوانساری

نویسنده و منتقد / kashafi.ali@gmail.com

چکیده

فرهنگنامه کودکان و نوجوانان از نزدیک به ۴۰ سال قبل توسط شورای کتاب کودک در ایران تهیه و منتشر می‌شود. در این مقاله ضمن معرفی جلد هفدهم این فرهنگنامه، پیشنهادهای و انتقاداتی در این خصوص مطرح شده و بر ارزشمندی فرهنگنامه از یک سو و لزوم نگاه ملی و مخاطب محوری از سوی دیگر تأکید شده است.

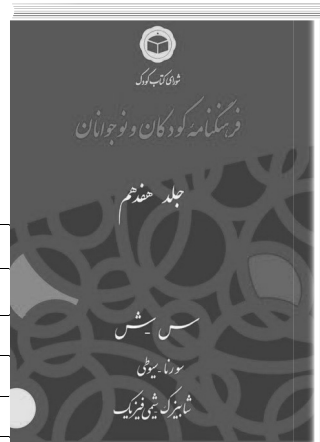
کلیدواژه

فرهنگنامه‌ها، شورای کتاب کودک، آثار نوجوانانه، بی‌طرفی علمی، مخاطب‌شناسی.

۱. هفدهمین جلد فرهنگنامه کودکان و نوجوانان به‌تازگی منتشر شده است. این اولین جلد از فرهنگنامه است که در غیاب مرحوم توران میرهادی تهیه و منتشر شده است. انتشار این جلد از فرهنگنامه را تبریک می‌گوییم و یاد بانو میرهادی را گرامی می‌داریم.

۲. این جلد شامل حروف «س» و «ش» است که مداخل سورنا تا سیوطی و همچنین شاپبیزک تا شیمی فیزیک را دربرمی‌گیرد و ۲۶۹ مدخل و ۴۸ مدخل ارجاعی دارد. از جمله مداخل طولانی آن می‌توان به سینما، شعر و شورای کتاب کودک اشاره کرد. البته روشن نیست، مداخل حرف شین در همین جلد به پایان رسیده یا در جلد بعد هم ادامه خواهد داشت.

۳. جلد اول فرهنگنامه زیرنظر مرحوم ایرج جهان‌شاهی و توران میرهادی تهیه شده بود. جلدهای ششم تا شانزدهم فرهنگنامه زیرنظر توران میرهادی و ایران گرگین تهیه شد. جلد هفدهم اما به‌همت ایران گرگین و شکوفه شهیدی تهیه

شهیدی، شکوفه، ایران گرگین. (۱۳۹۶)،
فرهنگنامه کودکان و نوجوانان: س-ش، تهران،
شرکت تهیه و نشر فرهنگنامه کودکان و نوجوانان،
۲۷۰ ص، ۷۰۰۰۰ تومان، ۵۰۰۰ نسخه، رحلی،
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۳۵۶-۱۷-۷

به‌کارگیری شکوفه شهیدی که نزدیک به ۳۰ سال از جهان‌شاهی، میرهادی و گرگین جوان‌تر است، نشان از اعتماد مدیریت شورای کتاب کودک به یک نسل جوان‌تر از مؤسسان شورا در مدیریت فرهنگنامه است

شده‌است. به‌کارگیری شکوفه شهیدی که نزدیک به ۳۰ سال از جهان‌شاهی، میرهادی و گرگین جوان‌تر است، نشان از اعتماد مدیریت شورای کتاب کودک به یک نسل جوان‌تر از مؤسسان شورا در مدیریت فرهنگنامه است که می‌تواند در سرعت و روزآمدی فرهنگنامه مؤثر باشد.

۴. فرهنگنامه کار خود را در سال ۱۳۵۸ آغاز کرد و جلد اول آن سال ۱۳۷۱ منتشر شد. امروز ۳۸ سال از راه‌اندازی فرهنگنامه و ۲۵ سال از انتشار جلد اول آن می‌گذرد. زمان‌بر بودن تهیه و انتشار فرهنگنامه - که البته دربارهٔ چنین کار عظیمی بدیهی به‌نظر می‌رسد - به اصل کاربردی بودن آن برای مخاطبانش خدشه وارد می‌سازد. نوجوانی که در سال ۷۱ جلد اول فرهنگنامه را خریده بوده، حالا که مداخل حرف «ش» منتشر شده تحصیلات دانشگاهی خود را به‌پایان برده و ازدواج کرده‌است.

انتشار فرهنگنامه‌های موضوعی در فاز اول و انتشار فرهنگنامهٔ جامع و الفبایی، پس از انتشار فرهنگنامه‌های موضوعی شاید این مشکل را حل می‌کرد.

۵. جلد اول فرهنگنامه به چاپ هفتم رسید. برخی دیگر جلد‌های قدیمی هم چاپ‌های سوم و چهارم را تجربه کرده‌اند. جلد‌های دهم و پس از آن که در ۱۰ سال اخیر منتشر شده‌اند، هیچ‌کدام تجدید چاپ نشده‌اند. این شاید نشان از تغییر ذائقهٔ مخاطبان از مطالعهٔ کتاب‌های کاغذی قطور به بهره‌گیری از فرهنگنامه‌های دیجیتال و آن‌لاین باشد. ای‌کاش، تبدیل فرهنگنامه به یک اپلیکیشن مناسب گوشی‌های هوشمند به‌طور جدی‌تر مطالعه و بررسی شود تا اثربخشی فرهنگنامه برای مخاطبان ده‌ها برابر گردد.

۶. جلد ۵ فرهنگنامه که در سال ۱۳۷۸ منتشر شد و جلد یازدهم در سال ۱۳۸۷، به‌نمایه و پیوست جلد‌های قبل اختصاص داشت. از آن سال تا به امروز پیوست و نمایه‌ای برای مجلدات بعدی منتشر نشده‌است که می‌تواند به روزآمدی

و کاربردی بودن فرهنگنامه لطمه وارد کند. خوشبختانه قرار است ویراسته‌های جلدهای اول تا پنجم در همین سال ۹۶ منتشر شوند و این تکمیل و اصلاحات برای جلدهای بعدی هم ادامه یابد.

۷. فرهنگنامه‌ای با این حجم و گستردگی برای کودکان و نوجوانان در هیچ جای دنیا سراغ ندارم. این فرهنگنامه که شاید از ۳۰ جلد هم فراتر رود، یک اتفاق ملی است. هم متولیان و مدیران فرهنگی کشور باید توجه و حمایت بیشتری به این اتفاق بزرگ داشته باشند و هم دست‌اندرکاران فرهنگنامه بیش‌ازپیش، ملی بودن آن را باور کنند.

۸. در کشور ما بنیادها و مؤسساتی، تهیه ده‌ها فرهنگنامه را با بودجه‌های دولتی و حمایتی و تشکیلات عریض و طویل آغاز کرده‌اند، اما خیلی از آن‌ها در نیمه راه متوقف شد و خیلی‌های دیگر از جلدهای یک و دو فراتر نرفته‌اند. این که یک فرهنگنامه غیردولتی طی ۳۸ سال به فعالیت خود ادامه دهد و جلد ۱۷ خود را منتشر کند، در کشور ما یک اتفاق بزرگ و تاریخی است. نهادهای بزرگ دولتی فعال در عرصه مسائل فرهنگی کودکان و نوجوانان از کانون و مؤسسات انتشاراتی وابسته به آموزش و پرورش گرفته تا حوزه هنری، شهرداری، نهاد کتابخانه‌ها و... هیچ‌کدام کاری مشابه و حتی کوچک‌تر نداشته‌اند. این فرهنگنامه، نمونه روشنی از کارآمدتربودن فعالیت‌های مردمی و غیردولتی نسبت به طرح‌های دولتی است.

۹. دوستانی که فضای مدیریت فرهنگی کشورمان را در دهه ۶۰ به یاد دارند، به خوبی می‌دانند که تا سال‌ها کار فرهنگنامه بدون کوچک‌ترین حمایت و همراهی دولتی پیش رفته است. به گمانم در دهه ۷۰ بود که غلامحسین کرباسچی شهردار وقت تهران، برای اولین بار از فرهنگنامه حمایت کرد و امروز وزارت ارشاد و کانون پرورش با خرید فرهنگنامه به شکل غیرمستقیم تاحدودی از آن حمایت می‌کنند. تداوم کار فرهنگنامه در دهه ۶۰ و بدون هیچ حمایتی هم اتفاقی بزرگ و تاریخی است که می‌تواند الگو و درسی برای سایر فعالیت‌های مدنی و غیردولتی باشد.

۱۰. یکی از نکاتی که در این ۲۵ سال درباره فرهنگنامه مطرح می‌شد، نامناسب بودن و دشواری آن برای مخاطبان کودک و نوجوان است. پاسخی که همواره از متولیان فرهنگنامه شنیده‌ایم این بود که کودکان و نوجوانان نخبه و اهل مطالعه می‌توانند به خوبی و آسانی از آن استفاده کنند. البته این پاسخ شاید چندان دقیق نباشد؛ زیرا می‌دانیم برخی کودکان نخبه و اهل مطالعه به خواندن شاهنامه، تاریخ طبری، رمان جنگ و صلح، برادران کارمازوف و... هم می‌پردازند، اما وجود این کودکان نادر سبب نمی‌شود که آثار را ذیل ادبیات کودک و نوجوان شناسایی و طبقه‌بندی کنیم.

البته این نکته را هم نباید فراموش کرد که خوانده شدن کتاب‌های مرجع با کتاب‌های داستانی متفاوت است و قرار نیست کودکان و نوجوانان فرهنگنامه را پشت سرهم و از ابتدا تا انتها بخوانند.

باین حال، به گمانم فرهنگنامه را حتی اگر به گروه‌های بررسی شورای کتاب کودک بسپاریم، آن را به دلیل کلمات به کاررفته، اندازه فونت، فاصله سطرها و... مناسب کودکان ارزیابی نکنند. از آن جاکه ترجمه عنوان فرهنگنامه به انگلیسی که در پشت جلد و صفحه عنوان آخر کتاب آمده است، فرهنگنامه را *for young people* نامیده است، شاید بهتر باشد شورای کتاب کودک در ادامه مسیر در عنوان فرهنگنامه تجدیدنظر کند و آن را «فرهنگنامه نوجوانان» بنامد.

۱۱. درباره گروه سنی خوانندگان این فرهنگنامه این نکته را هم اضافه کنم که در سال ۱۳۵۸ که سنگ بنای فرهنگنامه گذاشته شد، کار برای کودکان و نوجوانان به شکل امروزی تفکیک شده و تخصصی نبوده است. گذشت زمان طی چهار دهه سبب شده که عنوان کلی «برای کودکان و نوجوان» دیگر مرسوم و مقبول نباشد. امروز بیشتر مجلات و کتاب‌های کشورمان یکی از دو گروه کودکان و نوجوانان را مخاطب خود قرار داده‌اند و هر محصول فرهنگی و خواندنی که همزمان خود را هم کودکانه و هم نوجوانانه بنامد، غیر حرفه‌ای ارزیابی می‌شود.

یک پیشنهاد برای شورا این است که بکوشد در کنار مجلدات فعلی که تناسبی با کودکان ندارد، همزمان گونه کودکانه این فرهنگنامه را در حجم کمتر، قطع کوچک‌تر، متن‌های ساده و کوتاه‌تر، حذف مداخل سخت و غیرضروری، با استفاده از تصاویر بیشتر و زبان کودکانه منتشر کند.

۱۲. فرهنگنامه نویسی کار آسانی نیست. پیشنهاد می‌کنم چند مدخل طولانی این جلد، مثلاً مدخل سینما را بخوانید تا جامعیت، شیوه تنظیم و درعین حال سادگی مطالب ارائه شده، شما را به وجد آورد.

۱۳. جای برخی مداخل در این جلد خالی به نظر می‌رسد که البته دست‌اندرکاران فرهنگنامه برای غیبت هریک پاسخی دارند. اسم‌ها و مداخلی همچون شیخ مفید، شیخ شلتوت، آیت‌الله العظمی شاه‌آبادی، شهباز قلندر، شهرزاد، جعفر شیرخدا، خسرو شکیبایی، شمایل گردانی، شریف رضی، علامه ابوالحسن شعرانی و... که می‌توان همچنان به این فهرست افزود.

۱۴. ای کاش، در کتابچه یا ضمیمه‌ای، معیارها و ضوابط راه‌یابی افراد و موضوعات به فرهنگنامه به‌طور روشن بیان شود. البته هیچ فرهنگنامه‌ای نمی‌تواند ادعای جامعیت و بی‌طرفی کامل داشته باشد، اما هرچه به سمت روش‌مندتر شدن انتخاب افراد برای ورود به فرهنگنامه و پرهیز از سلاقی و معیارهای غیرعلمی حرکت شود، ارزش فرهنگنامه افزوده خواهد شد.

۱۵. امیدواریم وفات از شرایط راه‌یابی افراد به فرهنگنامه نباشد. این موضوع ما را به یاد بی‌توجهی عمومی به اهل علم و ادب در زمان حیات می‌اندازد که پس از مرگ همه مدعی رفاقت دیرین و شیرین با آن‌ها می‌شوند و برای بزرگداشت ایشان از هم سبقت می‌گیرند.

فصلنامه نقد کتاب

نور و نوبان

سال چهارم، شماره ۱۶
زمستان ۱۳۹۶

۱۳۰

هیچ فرهنگنامه‌ای نمی‌تواند ادعای جامعیت و بی‌طرفی کامل داشته باشد، اما هرچه به سمت روش‌مندتر شدن انتخاب افراد برای ورود به فرهنگنامه و پرهیز از سلاقی و معیارهای غیرعلمی حرکت شود، ارزش فرهنگنامه افزوده خواهد شد

شاید در فرهنگنامه‌های تخصصی و دانشگاهی این روال وجود داشته باشد که بخواهند یک‌بار و برای همیشه کسی را معرفی کنند و پرونده‌اش را کنار بگذارند. در این فرهنگنامه‌ها چون پرونده افراد زنده هنوز بسته نشده‌است، سراغ زندگان نمی‌روند و منتظر مرگشان می‌مانند، اما بی‌شک این روال برای فرهنگنامه‌ای نوجوانانه مقبول نیست. نوجوان برای پاسخ به پرسش‌های روزمره‌اش به سراغ فرهنگنامه می‌رود و اگر کتاب را نسبت به نیازهای خود بی‌تفاوت ببیند، برای همیشه جست‌وجوی پاسخ در کتاب‌ها را کنار خواهد گذاشت و سراغ منابع دیگر می‌رود. برای نمونه، همین حرف «ش» را در نظر بگیرید. اسدالله شعبانی، افسانه شعبان‌زاد، محمدرضا شجریان، شاهرخ خان، سیروس شمیسا، سیدمهدی شجاعی، آرنولد شوایتزینگر، محمدرضا شفیع‌ی کدکنی، شمس لنگرودی، شکیرا، مسعود شجاعی، رضا شفیع‌ی جم، بهروز شعبانی، مایکل شوماخر، شهرام شکوهی و... بیشتر مورد رجوع و پرسش و نیاز نوجوانان هستند یا فلان دانشمند قرون وسطی که حتی دانش‌آموختگان دانشگاهی همان رشته هم نامش را نشنیده‌اند.

در ادبیات کودک و نوجوان مخاطب‌شناسی مهم‌ترین اصل و مخاطب، محور اصلی است و نگرش‌های روشنفکری و نخبه‌گرایانه نباید به کم‌ارزش‌دانستن علایق و نیازهای مخاطب و نگاه عمودی و تحقیرآمیز به او منجر شود.

۱۶. در شرایطی که افرادی که نامشان در بندهای فوق آمد و بسیاری دیگر به این جلد فرهنگنامه راه نیافته‌اند، نام دو نفر از مدیران و همکاران شورای کتاب کودک، خانم معصومه سهراب و آقای هوشنگ شریف در میان مداخل این جلد دیده می‌شود، البته هر نهاد و گروهی شاید مجاز باشند در آثار خود، توجه و عنایتی به دوستان و همکاران خود داشته باشند، اما این حضور زمانی پرسش‌برانگیزتر می‌شود که بدانیم حجم هریک از این دو مدخل، از حجم اختصاص یافته به این افراد بیشتر است: علی شریعتی، شوپنهاور، آلبرت شوایتزر، محمدحسین شهریار، شلوخوف، سیدجعفر شهیدی و شیخ بهایی.

همچنین حجم اختصاص یافته به مدخل شورای کتاب کودک از حجم مداخل شعر، شهرداری و... بیشتر است.

باور هر چه بیشتر به جایگاه ملی و علمی چنین فرهنگنامه‌ای سبب خواهد شد که از ضعف‌ها و خلأهای ناشی از تلقی درون‌گروهی از تولید فرهنگنامه، مصون باشیم. ۱۷. برخی پیشنهادها به ذهنم می‌رسد که شاید به کارآمدی فرهنگنامه بیفزاید.

- استخراج و انتشار دانشنامه‌های موضوعی از دل مجلدات فعلی؛

- انتشار برخی مداخل طولانی و مهم، به شکل کتاب مستقل؛

- عرضه فرهنگنامه در سایت فرهنگنامه و امکان کامنت‌نویسی، تحشیه، تکمیل

و تعریض توسط صاحب‌نظران؛

- فراخوان نقدنویسی بر فرهنگنامه و جلب آراء متخصصان به شکل عمومی برای

تکمیل و تصحیح نکات موردنیاز.